

مطالعه تطبیقی پایان سرپرستی و فرزندخواندگی
در حقوق فرانسه، انگلیس و ایران

نعمت اله الفت*

سید علی جواهری**

DOI: 10.22096/law.2022.559558.2073

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۹]

چکیده

به‌رغم وجود مقررات گسترده در زمینه فرزندخواندگی و سرپرستی در اکثر نظام‌های حقوقی معاصر، در پاره‌ای از موضوعات مرتبط با این نهاد یا مقرره‌ای وجود ندارد و یا بسیار ناقص است و با توجه به گسترش این رابطه، پاسخگوی نیازهای امروز جامعه نیست. از جمله موضوعاتی که کمتر مورد توجه قرار گرفته، مقررات مربوط به پایان رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی است. در کشورهای فرانسه، انگلیس و ایران، کم‌وبیش قوانین متفاوتی در این باره وجود دارد، اما این که کدامیک از قوانین مزبور در راستای حفظ منافع عالی کودک است و نواقص آن‌ها چیست، پرسشی است که در این نوشتار، به دنبال پاسخ شایسته آنیم. از نظر نگارندگان، حفظ منافع عالی کودک، مهم‌ترین دلیل و مبنا برای مشروع و عقلایی بودن پایان رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی نامطلوب است. در هر سه کشور، احتمالاً امکان لغو سرپرستی وجود دارد، اما در چگونگی و اسباب آن اختلاف است. با بررسی اسباب پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی در هریک از نظام‌های حقوقی فرانسه، انگلستان و ایران، در نهایت روشن می‌شود که قوانین حقوق ایران، درباره اسبابی که ممکن است دادگاه به‌واسطه آن، حکم پایان سرپرستی را صادر نماید، جامع‌تر از قوانین انگلستان و فرانسه است.

واژگان کلیدی: فرزندخواندگی؛ سرپرستی؛ منافع عالی؛ کودک بی‌سرپرست و بدسرپرست.

مقدمه

نهادهای حقوقی فرزندخواندگی و سرپرستی^۱ به منظور حفظ منافع عالی کودکانی تأسیس شده‌اند که سرپرست خویش را از دست داده‌اند و یا سرپرست شایسته‌ای ندارند. در شناسایی ماهیت، احکام و آثار آن‌ها اختلافات زیادی در قوانین کشورهای مختلف وجود دارد و مسئله امکان پایان دادن به این رابطه یکی از موارد اختلاف است. برای مثال، در حقوق انگلستان مطابق با ماده ۴۶ قانون فرزندخواندگی و فرزند مصوب سال ۲۰۰۲، آثار و حقوق فرزندان مشروع و قانونی به فرزندخوانده داده شده‌است. از این رو فرزندخواندگی یک پیوند قانونی، دائمی و غیرقابل لغو تلقی شده‌است.^۲ با این حال، فرزندخواندگی در شرایط استثنایی و بسیار ضروری لغو می‌شود. در حقوق فرانسه، فرزندخواندگی کامل یک رابطه همیشگی و غیرقابل لغو است،^۳ و امکان لغو فرزندخواندگی ساده نیز تنها در موارد محدودی وجود دارد.^۴ در نظام حقوقی ایران، برابر با مواد ۲۴، ۲۵ و ۲۶ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی سرپرست یا بدسرپرست مصوب سال ۱۳۹۲، امکان لغو سرپرستی در موارد متعددی وجود دارد.

چنانچه مشهود است در نظام‌های حقوقی مذکور، در رابطه با پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی تفاوت‌های زیادی وجود دارد. بخشی از این تفاوت‌ها مربوط به نوع نگرشی است که درباره ماهیت فرزندخواندگی و سرپرستی وجود دارد و بخش دیگر مربوط به بی توجهی به مبنای پایان دادن فرزندخواندگی و سرپرستی است. نگارندگان ضمن بررسی تطبیقی قوانین مربوط به لغو فرزندخواندگی و سرپرستی در سه نظام حقوقی انگلستان، فرانسه و ایران، نظام حقوقی برتر در تأمین منافع عالی کودک را در موضوع امکان لغو فرزندخواندگی و سرپرستی معرفی و نواقص قوانین موجود را شناسایی می‌کنند. در این امر، نخست، ماهیت فرزندخواندگی و سرپرستی به صورت اجمالی بیان می‌شود و پس از آن، مبنا و اسباب پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی در کشورهای مذکور، به روش تحلیلی شرح داده می‌شود.

۱. در فرانسه و انگلستان نهاد فرزندخواندگی به رسمیت شناخته شده‌است، ولی در اسلام و کشورهای پیر و نظام حقوقی اسلام، از جمله جمهوری اسلامی ایران، براساس دستورات الهی (سوره احزاب، آیات ۴ و ۵) آثار فرزندخواندگی مصطلح در آن دو کشور رد شده و نهاد سرپرستی پذیرفته شده‌است.

2. Claire Fenton-Glynn, *Adoption without consent* (London: King's College, 2015), 19.

3. Le code civil des français, 359.

4. Le code civil des français, 370 (1).

۱. ماهیت حقوقی فرزندپذیری و پایان آن

حقوقدانان درباره ماهیت حقوقی فرزندپذیری - که در کشورهای با نظام‌های حقوقی رومی - ژرمنی و کامن لابی تحت عنوان فرزندخواندگی و در کشورهای با نظام حقوقی اسلام با عنوان سرپرستی رخ می‌دهد - دیدگاه‌های متفاوتی دارند. برخی آن را ایقاع می‌دانند و معتقدند حکم دادگاه در واگذاری کودک بی‌سرپرست و بدسرپرست تأسیسی است.^۵ برخی دیگر آن را نمونه‌ای از عقود تشریفاتی و از زمره اعمال حقوقی می‌دانند.^۶ برخی دیگر نیز ماهیت فرزندپذیری را که تحت عنوان سرپرستی رخ می‌دهد، نوعی واگذاری قانونی کودک نیازمند بهنگهداری، به افراد ذی‌صلاح دانسته‌اند که با عنوان قیمومت یا امین موقت ایجاد می‌شود.^۷

به نظر می‌رسد فرزندخواندگی، مطابق با منطوق ماده ۳۵۸ قانون مدنی فرانسه و بخش ۴۶ قانون فرزندخواندگی و فرزند انگلستان، یک حکم تأسیسی است و نه یک عقد تشریفاتی؛ زیرا در راستای حفظ حقوق و منافع کودکان، دادگاه حکم فرزندخواندگی را تشخیص می‌دهد و صادر می‌کند. در حقوق ایران نیز، با توجه به ماده ۴ قانون حمایت از کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست مصوب ۱۳۹۲، سرپرستی با توافق و تراضی دوجانبه حاصل نمی‌شود، بلکه قانونگذار برای حمایت از کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست، در حوزه حقوق خصوصی دخالت کرده و سرپرستی را به حوزه حقوق عمومی کشانده است. در نتیجه، در نظام حقوقی ایران، پس از درخواست متقاضی سرپرستی^۸ و مشروط به داشتن شرایط اخذ سرپرستی^۹، دادگاه با گرفتن نظر مشورتی سازمان بهزیستی^{۱۰} بررسی‌های لازم را به عمل می‌آورد و چنانچه شرایط و مصلحت کودک بی‌سرپرست و بدسرپرست ایجاب کند، حکم سرپرستی او را صادر می‌کند.^{۱۱} بنابراین ماهیت حقوقی سرپرستی در نظام حقوقی ایران، با ماهیت حقوقی فرزندخواندگی در نظام حقوقی فرانسه و انگلستان مطابقت دارد، زیرا در تمام آن‌ها، رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی، با حکم دادگاه ایجاد می‌شود.

درباره ماهیت حقوقی پایان دادن به فرزندخواندگی، در ماده ۳۷۰ قانون مدنی فرانسه، از

۵. ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی خانواده، جلد ۲ (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۵)، ۴۰۵.

۶. محمدجعفر جعفری لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق (تهران: گنج دانش، ۱۳۷۸)، ۴۹۷.

۷. سید حسین صفایی و اسدالله امامی، مختصر حقوق خانواده (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸)، ۳۳۰؛ حسن عالمی طامه، فرزندخواندگی در اسلام (قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، ۱۳۹۲)، ۶۲.

۸. قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست، ۱۳۹۲، مواد ۴-۵.

۹. قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، مواد ۶-۹.

۱۰. قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، ماده ۱۱.

۱۱. قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، ماده ۱۵.

کلمه «révoquer» استفاده شده است. این کلمه برای افاده معنای عزل کردن یا فسخ چیزی به کار می‌رود.^{۱۲} اما به نظر می‌رسد، قانونگذار در موارد مذکور، معنای فسخ را اراده نکرده است، بلکه در مقام بیان لغو و قطع آثار فرزندخواندگی ساده در موارد موجه و مستدل است. کلمه فسخ در اصطلاح حقوقی، به معنای انحلال ارادی و یک‌جانبه قرارداد است،^{۱۳} در حالی که فرزندخواندگی در حقوق فرانسه قرارداد نیست، بلکه حکم قضایی است که توسط دادگاه صادر می‌شود. همان‌طور که بند اول از ماده ۳۷۰ قانون مدنی فرانسه، می‌گوید: «حکم لغو فرزندخواندگی، باید موجه یا مستدل باشد.» در این ماده از ترکیب اضافی کلمه حکم «judgment» و کلمه «révoquer» استفاده شده است. بنابراین، فرزندخواندگی را نمی‌توان با اراده یک‌جانبه فسخ نمود، بلکه در موارد مقتضی، دادگاه حکم لغو یا ابطال آنرا صادر می‌کند.

در حقوق انگلستان نیز، فرزندخواندگی حکم دائمی است و نمی‌توان آنرا لغو کرد.^{۱۴} با این حال قانونگذار امکان صدور حکم لغو فرزندخواندگی را تحت صلاحیت ذاتی دادگاه^{۱۵} و در شرایط بسیار استثنایی پذیرفته است؛ شرایطی که به منزله نقض اساسی عدالت باشد.^{۱۶} بنابراین لغو فرزندخواندگی در حقوق انگلستان با حکم دادگاه میسر است و نمی‌توان با اراده یک‌جانبه یا توافق دوجانبه حکم فرزندخواندگی را فسخ یا اقاله نمود.

در حقوق ایران، اگرچه برای بیان مفهوم پایان دادن به سرپرستی، در قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست مصوب سال ۱۳۹۲، چند مرتبه از کلمه فسخ استفاده شده است،^{۱۷} نباید آنرا به معنای اصطلاحی فسخ که انحلال ارادی و یک‌جانبه قرارداد است دانست؛^{۱۸} بلکه به معنای لغوی فسخ و نقض چیزی یا جدا شدن چیزی از چیزی است.^{۱۹} زیرا رابطه سرپرستی با تراضی و توافق ایجاد نمی‌شود، بلکه با صدور حکم قضایی

۱۲. «دیکشنری پیاموز»، دسترسی در ۹ آبان، ۱۴۰۱.

https://dic.bamooz.com/fr/dictionary/w?word=r%C3%A9voquer#r%C3%A9voquer_verb_1

۱۳. ناصر کاتوزیان، دوره مقدماتی حقوق مدنی (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴)، ۳۴۰.

14. Samantha Marie Davey, "The proportionality of non-consensual adoption in england and wales under s52(1)(b) of the adoption and children act 2002" (PhD diss, university of essex, 2002), 112.

15. Fenton-Glynn, *Adoption without consent*, 19.

16. Justice Bean, Justice Baker, and Stephen Irwin, "By their children's guardian, (2021)," accessed October 3, 2022, <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2021/1222.html>.

۱۷. قانون حمایت از کودکان بی‌سرپرست، مواد ۲۴، ۲۵ و ۲۷.

۱۸. کاتوزیان، دوره مقدماتی حقوق مدنی، ۳۴۰؛ حبیب‌الله طاهری، حقوق مدنی، جلد ۲ (قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۴۱۸ ه. ق)، ۱۹۴.

۱۹. محمدبن مکرم این منظور افریقی، *لسان‌العرب*، العدد ۳ (بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ ه. ق)، ۴۵.

ایجاد می‌گردد^{۲۰} و بنابراین پایان دادن به سرپرستی تنها با صدور حکم قضایی ممکن است.

۲. مبنای صدور حکم پایان فرزندخواندگی و سرپرستی

درباره احکام و آثار فرزندخواندگی و سرپرستی در حقوق کشورهای گوناگون قوانین همسو وجود ندارد، اما انتظار می‌رود در مبانی ایجاد و پایان دادن به رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی، که ریشه در ارتکاز و بنای عقلا دارد، اختلاف چندانی وجود نداشته باشد. ادامه، مهم‌ترین مبنای پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی با نگاهی به اسناد بین‌المللی تبیین خواهد شد.

عقل حکم می‌کند که کودک، به‌عنوان یک انسان کامل، از تمام حقوق یک شخص بزرگسال برخوردار باشد، زیرا تبعیض در حقوق انسان‌ها به‌دلیل کودکی و بزرگسالی، از مصادیق آشکار ظلم است. تمام انسان‌ها، به حکم عقل، از حق سلامت و رفاه، حق آرامش و آسایش، حق مالکیت، حق تعلیم و تربیت و مانند آن برخوردارند. در این میان، انسان‌های توانمند، در تأمین رفاه حداکثری برای خود محدودیتی قائل نیستند و ممکن است به حقوق و منافع انسان‌های ضعیف‌تر دست‌اندازی کنند و حقوق آنان را محترم نشمارند. مهم‌ترین و گسترده‌ترین مصادیق برای انسان ضعیف‌تر، کودک است، زیرا ناتوانی گسترده او زمینه‌ساز آن است که حقوق و منافعش مورد تعدی و دست‌اندازی افراد سودجو قرار گیرد.

قانونگذاران، به‌عنوان عقلای جامعه، برای حفظ حقوق تمام انسان‌ها و به‌خصوص حقوق کودکان، اندیشیده و مجموعه‌ای از حقوق اجتماعی را برای حمایت از آنان تقنین نموده‌اند. یکی از مهم‌ترین آن‌ها «اصل منافع عالی کودک» یا «اصل منافع کودک» است^{۲۱} که هم‌اکنون مورد پذیرش تمام نظام‌های حقوقی دنیا است و در اسناد بین‌المللی حقوق بشر نیز منعکس شده است.^{۲۲} در ماده (۱) ۳ کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹، آمده است: «در همه اقدامات مربوط به کودکان که توسط نهادهای رفاه اجتماعی دولتی و یا خصوصی، دادگاه، مقام‌های اداری یا نهادهای قانونگذار به‌عمل می‌آید، عالی‌ترین منافع کودک در اولویت قرار خواهد داشت.»

همان‌گونه که با این اصل، نهاد فرزندخواندگی و سرپرستی برای آن دسته از کودکانی که از

۲۰. قانون حمایت از کودکان بی سرپرست، مواد ۱-۳.

21. Gilles Lebreton, "Le droit de l'enfant au respect de son «intérêt supérieur» Critique républicaine de la dérive individualiste du droit civil français," *Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux* 2 (2003): 77-86. <https://doi.org/10.4000/crdf.7717>.

۲۲. اعلامیه حقوق کودک، ۱۹۵۹، اصل ۲؛ کنوانسیون حقوق کودک، ۱۹۸۹، مواد ۳، ۹، ۱۸، ۲۰ و ۳۷.

خانواده صالح بهره‌مند نیستند، با قوانین و شرایط خاصی تقنین شده است. با این حال، در برخی از موارد فرزندخواندگی و سرپرستی، امکان ناکارآمدی و نارضایتی هریک از طرفین وجود دارد. ممکن است کودک دارای مشکلات رشدی یا روانی باشد که فرزندپذیرندگان و سرپرستان نتوانند از عهده او برآیند، در حالی که قبل از فرزندخواندگی و سرپرستی از آن مشکلات مطلع نشده‌اند. یا ممکن است فرزندپذیرندگان و سرپرستان دارای مشکلات روان‌شناختی یا خانوادگی باشند و با وجود این مشکلات، مصلحت و منفعت کودک تأمین نشود. در این مواقع، اصل حفظ منافع عالی کودک ایجاب می‌کند رابطه‌ای که منجر به عدم اجرای مصلحت و منفعت کودک شده است پایان یابد. زیرا نزد عقلا، حفظ منافع عالی کودک، بر حفظ رابطه غیرمنتفع فرزندخواندگی و سرپرستی اولویت دارد، بلکه در عصر حاضر ایجاد رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی بر پایه این اصل بنا شده است، و چه بسا بتوان ادعا کرد که حفظ منافع عالی کودک، به معنای برتری دادن حقوق فردی کودک بر دیگر حقوق اجتماعی است. این مطلب اهمیت پایان دادن به رابطه غیرمفید و ضرری را بیان می‌کند.^{۲۳}

مواردی از به‌کارگیری اصل حفظ منافع عالی کودک در حقوق فرانسه، انگلستان و ایران در ادامه خواهد آمد.

در نظام حقوقی فرانسه، قبل از سال ۱۹۸۹، برای بیان حمایت کامل از خردسال، از واژه «منافع کودک» استفاده می‌شد.^{۲۴} برای مثال، در ماده ۲۳۲ قانون مدنی (که تاکنون بدون تغییر باقی مانده است) به قاضی اجازه داده شده است که اگر توافق‌نامه طلاق به اندازه کافی از منافع فرزندان یا یکی از زوجین حمایت نمی‌کند، طلاق را صادر نکند.^{۲۵} پس از سال ۱۹۸۹، رویه قضایی فرانسه عبارت «برترین منافع کودک» را که در کنوانسیون حقوق کودک به کار رفته بود، به کاربرد. به‌مرور، قانونگذار فرانسه نیز کاربرد مستقیم برخی از مقررات کنوانسیون ۱۹۸۹ را پذیرفت، از جمله مواد ۱-۳ کنوانسیون حقوق کودک که براساس آن، در کلیه تصمیمات مربوط به کودکان... بهترین منافع کودک باید در درجه اول مورد توجه قرار گیرد.^{۲۶}

23. Lebreton, "Le droit de l'enfant au respect de son «intérêt supérieur»," 77-86.

24. Lebreton, "Le droit de l'enfant au respect de son «intérêt supérieur»," 10.

25. Le code civil des français, 232.

26. Lebreton, "Le droit de l'enfant au respect de son «intérêt supérieur»," 11.

در انگلستان، در بیان حفاظت و حمایت از کودکان، از واژه «منافع کودک» استفاده شده است. برای مثال، ماده ۱۲۲ قانون فرزندخواندگی و فرزند مصوب ۲۰۰۲، درباره حفاظت از منافع کودکان در دادرسی اموری را بیان می کند. ماده ۴۶ از همین قانون درباره حفظ منافع کودک در نهاد خانواده، کلیه تکالیفی را که والدین اصلی کودک داشتند، برعهده والدین جایگزین می گذارد و این به معنای حفظ منافع کامل کودک است. علاوه بر آن، مفاد کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹، و کنوانسیون اروپایی در اجرای حقوق کودک در سال ۱۹۹۶ نیز به حفظ منافع عالی کودکان تأکید دارد که این دو سند در رویه قضایی انگلستان لازم الاجراست.

در ایران، قانون مدنی مواردی از مصادیق حفظ منافع عالی کودک را ذکر کرده است، مانند نگهداری و مراقبت از کودکان^{۲۷} و پرداخت نفقه آنان^{۲۸}، حق تربیت و آموزش و پرورش کودکان^{۲۹}. افزون بر آن، با پیوستن جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک در سال ۱۳۷۲، مفاد آن کنوانسیون تا جایی که خلاف موازین اسلام و متعارض با قوانین داخلی نباشد، لازم الاجرا شده است و از جمله مفاد آن، موارد مربوط به حفظ منافع عالی کودک است. همچنین ماده ۳ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ مقرر می کند چنانچه «طفل یا نوجوان در معرض بزه دیدگی یا ورود آسیب به سلامت جسمی، روانی، اجتماعی، اخلاقی، امنیت و یا وضعیت آموزشی قرار گیرد، وضعیت مخاطره آمیز محسوب شده و موجب مداخله و حمایت قانونی از طفل و نوجوان می شود.» به موجب این ماده و مطابق بند (پ) ماده ۵ این قانون، برای اطفال و نوجوانان در معرض خطر یا بزه دیده شرایط مناسب در خانواده مهیا می شود و یا به بهزیستی و سایر نهادهای مربوط معرفی و در آن مراکز نگهداری می شوند. این ماده نیز در راستای حفظ منافع عالی کودک و وارد نشدن ضرر و زیان به او مقرر شده است.

۳. اسباب پایان فرزندخواندگی و سرپرستی

پایان یافتن فرزندخواندگی و سرپرستی، گاهی به اراده افراد وابسته است و گاه چنین نیست. مهم ترین عاملی که ممکن است باعث شود فرزندخواندگی و سرپرستی بدون دخالت اراده افراد به پایان برسد، فوت پذیرندگان یا کودک فرزندخوانده یا تحت سرپرستی است. هریک از نظام های حقوقی انگلستان، فرانسه و ایران در رابطه با این موضوع قوانین متفاوتی دارند.

۲۷. قانون مدنی، ماده ۱۱۶۸.

۲۸. قانون مدنی، مواد ۱۱۹۹-۱۲۰۴.

۲۹. قانون مدنی، ماده ۱۱۷۸.

قانونگذار در انگلستان، فرزندخواندگی را مانند قرابت نسبی دانسته و فرزندخوانده را به‌مثابه کودک بیولوژیک می‌داند^{۳۰} و در نتیجه، فوت فرزندپذیر یا فرزندخوانده را موجب پایان یافتن فرزندخواندگی نمی‌داند. بنابراین در حقوق انگلستان، آثار فرزندخواندگی اعم از مالی و غیرمالی، مانند فرزندان بیولوژیکی، حتی پس از فوت هریک از طرفین جاری است.

در حقوق فرانسه نیز چه در فرزندخواندگی ساده و چه کامل، فوت فرزندپذیرندگان و فرزندخوانده، عامل پایان یافتن قهری فرزندخواندگی نیست، زیرا در فرزندخواندگی کامل، کودک شرایطی مشابه فرزند بیولوژیکی والدین دارد و تنها فرق فرزندخوانده با فرزند بیولوژیکی، منشأ نسب است. فرزندخواندگی کامل به کودک نسبی می‌دهد که جایگزین نسب واقعی او می‌شود.^{۳۱} با فرزندخواندگی ساده، به‌موجب ماده ۳۶۸ قانون مدنی فرانسه، فرزندخوانده و اولاد او، از همان حقوق توارثی در خانواده پذیرنده فرزند برخوردار می‌شوند که برای کودکان نسبی بیولوژیکی برقرار است. از سوی دیگر، در صورتی که فرزندخوانده فوت کند و همسر و اولادی نداشته باشد و پذیرندگان تنها وارثان او باشند، اموال او به آنان به ارث می‌رسد.^{۳۲} این موارد بیانگر آن است که در فرزندخواندگی ساده نیز فوت پذیرندگان یا فرزندخوانده، موجب پایان یافتن فرزندخواندگی نیست. علاوه بر این، به‌موجب ماده ۳۶۹ قانون مدنی فرانسه همه آثار فرزندخواندگی ساده ادامه می‌یابد، اگرچه پس از آن یک رابطه سببی برقرار گردد و آن زمانی است که پذیرنده یا پذیرندگان فرزند یا یکی از آنان فوت کنند. در این صورت امکان صدور فرزندخواندگی مجدد برای کودک وجود دارد و غیر از این مورد هیچ‌کس حق ندارد توسط افراد متعدد به فرزندی پذیرفته شود.^{۳۳} در این رابطه فرقی نمی‌کند کودک به فرزندخواندگی ساده پذیرفته شده باشد یا کامل.^{۳۴}

در حقوق ایران، به‌نظر می‌رسد که فوت پذیرندگان یا یکی از آنان، سبب پایان یافتن قهری سرپرستی نباشد، زیرا به‌موجب ماده ۱۵ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست مصوب ۱۳۹۲، پذیرندگان متعهد می‌شوند تمامی هزینه‌های مربوط به حضانت افراد تحت سرپرستی خود را حتی پس از فوت تا تعیین سرپرست جدید تأمین نمایند و چنانچه پذیرندگان یا پذیرنده منحصر دارای حقوق بازنشستگی باشد، افراد تحت سرپرستی

30. Adoption and children Act, S67 (1).

31. le code civil des français, 356.

32. Le code civil des français, 386 (1).

33. Le code civil des français, 346.

34. Le code civil des français, 361.

آنان پس از فوت ایشان تا تعیین سرپرست جدید از مزایای مستمری و وظیفه بازماندگان برخوردارند.^{۳۵} از ظاهر این مواد استفاده می‌شود که سرپرستی حتی پس از مرگ پذیرندگان برقرار است، وگرنه پرداخت هزینه نفقه و حضانت افراد تحت سرپرستی معنا ندارد. این برداشت با منطوق ماده ۲۰ قانون مذکور نیز سازگار است. به موجب ماده مذکور، با فوت هریک از پذیرندگان، دادگاه می‌تواند به درخواست سازمان و با حفظ مصالح و منافع کودک، نسبت به واگذاری سرپرستی کودک به شخص ثالث تصمیم بگیرد.^{۳۶} با این حال ممکن است برخلاف برداشت مذکور، ادعا کرد که فوت پذیرندگان یا پذیرنده منحصر، باعث پایان یافتن سرپرستی است، زیرا حقوق ایران از شریعت اسلام پیروی می‌کند و در نظام حقوقی اسلام، سرپرستی از کودکان، نیازمند سرپرست دائمی نیست، بلکه امری موقت است که تا زمان رفع نیاز کودک ادامه دارد.^{۳۷} در واقع سرپرستی نهاد حمایتی است و تا زمانی که کودک دارای اهلیت استیفا باشد، ادامه می‌یابد و از طرف دیگر، سرپرستی بر مبنای احسان و نیت خیرخواهانه استوار است.^{۳۸} از این رو تا زمانی که پذیرندگان تمایل داشته باشند و کودک فاقد سرپرست یا پذیرندگان در قید حیات باشند، رابطه سرپرستی ادامه دارد. مواد مذکور در قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی سرپرست و بدسرپرست با این برداشت منافات ندارد، زیرا چنگ زدن به هریک از مواد مذکور - پرداخت نفقه کودک توسط پذیرندگان متوفی، یا پرداخت هزینه آنان از طریق صندوق بازنشستگی، یا اختیار دادگاه برای واگذاری سرپرستی کودک به خانواده ثالث در صورت فوت احد از پذیرندگان - برای اثبات ادامه دار بودن سرپرستی، حتی پس از فوت پذیرندگان کودک، اعم از مدعاست؛ زیرا ممکن است پذیرندگان وصیت کنند یا ضمن عقد لازمی مانند صلح معوض، یا هبه به شرط عوض، یا ضمن الزام قهری دادگاه پذیرفته باشند که نفقه کودک را تا زمان رفع نیاز او پرداخت کنند. اختیار دادگاه در پایان دادن به سرپرستی و واگذاری کودک به پذیرندگان ثالث نیز خروج از موضوع است، زیرا فرض جایی است که هم زن و هم مرد پذیرنده فوت کنند، نه یکی از آنان. گفتنی است به موجب بند (الف) ماده ۲۵ قانون مذکور، چنانچه یکی از شرایط مقرر در ماده ۶ قانون مذکور منتفی شود،

۳۵. قانون حمایت از کودکان بی سرپرست، ماده ۱۹.

۳۶. قانون حمایت از کودکان بی سرپرست، ماده ۲۰.

۳۷. سوره نساء، آیه ۶، «وَ اِتَّبِعُوا الْيَتَامَى حَتَّىٰ اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَاِنْ اٰتَشْتُمْ مِنْهُمْ زُجْداً فَاذْفَعُوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ».

۳۸. «وَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ص مَنْ صَمَّ يَتِيماً بَيْنَ اَبْوَيْنِ مُسْلِمَيْنِ حَتَّىٰ يَسْتَعْنِي - فَقَدْ وَجِبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ الْبَتَّةَ» و «قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ اٰلِهِ: مَنْ كَفَلَ يَتِيماً وَ كَفَلَ نَفَقَتَهُ، كُنْتُ اَنَا وَ هُوَ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ. وَ قَرَنَ بَيْنَ اِصْبَعَيْهِ الْمُسْتَحِيحَ وَ الْوَسْطَى»، حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، العدد ۲ (قم: مؤسسة آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۸هـ.ق)، ۴۷۴.

امکان پایان دادن به سرپرستی برای دادگاه فراهم می‌شود و ازجمله این شرایط، عدم حجر و توانایی عملی برای نگهداری و تربیت کودکان و نوجوانان تحت سرپرستی است.

درباره پایان یافتن فرزندخواندگی و سرپرستی با اراده افراد، باید توجه داشت که در سه نظام حقوقی فرانسه، انگلستان و ایران، نهاد فرزندخواندگی یا سرپرستی به واسطه حکم دادگاه ایجاد می‌شود و آثار آن نیز پس از صدور حکم دادگاه ایجاد می‌گردد. بنابراین پایان دادن به رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی، غیر از موارد قهری، تنها با صدور حکم دادگاه میسر است. با این حال، اگرچه علت مستقیم پایان یافتن فرزندخواندگی و سرپرستی حکم دادگاه است، سبب آن چیز دیگری است. درحقیقت قانونگذار به جهت حفظ منافع عالی کودکان، تنها راه پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی را به دست دادگاه سپرده است. اما آن سببی که دادگاه را برای صدور حکم مذکور مجاب می‌کند، چیست؟

اسبابی که منجر به صدور حکم پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی می‌شود، بسیار است. در یک دسته‌بندی کلی، برحسب تراضی طرفین یا تقاضایی که از دادگاه می‌شود، می‌توان سه سبب را برای صدور حکم مذکور برشمرد: الف) آنگاه که طرفین رابطه، به این نتیجه رسیده‌اند که ادامه فرزندخواندگی و سرپرستی به ضرر و زیان هر دو طرف است و با آن که منفعت برتر هر دو مقتضی آن است که رابطه ایجادشده به پایان برسد؛ ب) آنگاه که در جهت حفظ منفعت عالی کودک یا نهاد خانواده، یکی از طرفین رابطه مذکور یا نهاد حمایتی، انحلال و پایان یافتن فرزندخواندگی و سرپرستی را از دادگاه تقاضا کند؛ ج) زمانی که پس از صدور حکم فرزندخواندگی و سرپرستی، مشخص شود شرایط قانونی در زمان صدور حکم وجود نداشته و یا به سبب اشتباه دادرس چنین رابطه‌ای ایجاد شده است.

۱-۳. صدور حکم پایان فرزندخواندگی و سرپرستی مبتنی بر توافق طرفین

اگرچه پایان یافتن رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی، به جهت رعایت منافع کودک، به دادرس سپرده شده است، اما نباید فراموش کرد که رضایت و توافق، شرط صدور حکم ایجاد رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی است. فرزندخواندگی و سرپرستی نهاد اجباری نیست تا پذیرندگان مجبور باشند کودکی را به سرپرستی یا فرزندپذیری بپذیرند؛ بلکه پس از درخواست و توافق فرزندپذیر و نهاد حمایتی ذی صلاح، امکان صدور حکم توسط دادگاه به وجود می‌آید. حال که حکم فرزندخواندگی و سرپرستی صادر شد، چه چیزی باعث می‌شود تا تراضی و توافق طرفین آن (فرزندپذیر و نهاد حمایتی یا فرزندپذیر و فرزندخوانده) را، بعد از رسیدن به سن رشد، در

پایان دادن به این رابطه نپذیریم؟ وقتی ایجاد اصل چنین رابطه‌ای مشروط بر تراضی و توافق طرفین است، چگونه می‌توان گفت تراضی آنان در پایان یافتن چنین رابطه‌ای بی‌تأثیر است؟ این برخلاف اصل حاکمیت اراده است که هم‌اکنون در غالب نظام‌های حقوقی دنیا پذیرفته شده است.^{۳۹}

حقوق فرانسه، انگلستان و ایران، برای صدور حکم پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی با توافق طرفین، قوانین کاملاً متفاوتی دارند.

در حقوق انگلستان، موارد لغو فرزندخواندگی بسیار محدود است و شامل توافق و تراضی طرفین برای پایان دادن به فرزندخواندگی نمی‌شود،^{۴۰} زیرا پس از صدور حکم مذکور، امکان لغو آن تنها در برخی شرایط محدود و خاص وجود دارد.^{۴۱} برای درک بهتر شرایط سخت و ویژه در لغو فرزندخواندگی در حقوق انگلستان، یک نمونه از موارد عدم تمایل دادگاه برای لغو حکم فرزندخواندگی بیان می‌شود. مردی در سن سی‌سالگی به دنبال لغو حکم فرزندخواندگی خود بود که در سال ۱۹۵۹ و در زمان نوزادی او صادر شده بود. مادرش یک کاتولیک رومی و پدرش یک مسلمان کوییتی بود. آنان رابطه کوتاهی داشتند و به دلیل عدم توافق در دیدگاه‌های اجتماعی، مادرش او را برای فرزندخواندگی معرفی کرد. یک زوج یهودی او را به فرزندی پذیرفتند و به‌عنوان یک یهودی ارتدوکس پرورش یافت. اما زمانی که از پدر و مادر بیولوژیکی خود مطلع شد، برای لغو این دستور تلاش بسیاری کرد، زیرا او می‌خواست در خاورمیانه کار کند، ولی به دلیل این‌که رسماً یهودی بود، نمی‌توانست در کشورهای عربی ساکن شود. همچنین به دلیل سابقه عربی‌اش در اسرائیل پذیرفته شده نبود. با وجود این، پرونده او مبنی بر درخواست لغو فرزندخواندگی خویش که پس از سن رشد به دنبال آن بود، توسط دادگاه رد شد.^{۴۲} چنانچه مشهود است، در نظام حقوقی انگلستان، برخلاف مبنای حاکمیت اراده، با صدور حکم لغو و پایان یافتن فرزندخواندگی مخالفت می‌شود، اگرچه متقاضی خود فرزندخوانده پس از رسیدن به سن رشد باشد و پیش از طرح درخواست، با پذیرندگان خود توافق کرده باشد. این نمونه‌ای از بی‌توجهی نظام حقوقی مذکور به اصول کلی حقوقی است که در منطق حقوقی، مورد قبول بیشتر نظام‌های حقوقی عصر حاضر است.

39. Le code civil des français, 1134.

40. Marie Davey, "The proportionality of non-consensual adoption in England," 112.

41. Fenton-Glynn, *Adoption without consent*, 19.

42. Gail Marchant-Daisley and Adam Moghadas, "Cambridge family law practice," accessed October 3, 2022, <https://www.cflp.co.uk/un-adoption-is-that-possible/>.

در حقوق فرانسه، قانونگذار حفظ رفاه و منفعت کودک را در قطعی بودن فرزندخواندگی کامل و غیرقابل لغو بودن آن دانسته است^{۴۳} و در فرزندخواندگی کامل، صدور حکم پایان یافتن فرزندخواندگی با توافق و تراضی میان فرزندپذیرندگان و شورای خانواده، یا پدر و مادر خونی کودک، یا شخص فرزندخوانده پس از سن بلوغ را امکان‌پذیر ندانسته است.

در فرزندخواندگی ساده، با در نظر گرفتن حفظ منافع کودک و سیاست عمومی، امکان صدور حکم پایان یافتن فرزندخواندگی تنها در مواردی پذیرفته شده است که فرزندخوانده - پس از رسیدن به سن بلوغ - یا فرزندپذیر، ابطال فرزندخواندگی را از دادگاه بخواهند و برای درخواست خود دلایل موجه و مهمی ارائه کنند.^{۴۴} اما آیا با توافق و تراضی فرزندپذیر و فرزندخوانده پس از پانزده سالگی، یا شورای خانواده، یا دادستان، امکان صدور حکم لغو فرزندخواندگی ساده وجود دارد؟ آیا دادگاه به این درخواست و توافق به منزله دلیل موجه و مهم نظر می‌کند؟ در پاسخ باید گفت صدور حکم پایان دادن به این نوع فرزندخواندگی نیز، امری استثنایی باقی مانده است.^{۴۵} اگرچه در فرزندخواندگی ساده امکان صدور حکم پایان یافتن فرزندخواندگی وجود دارد و از این نظر نسبت به فرزندخواندگی کامل که به صراحت غیرقابل لغو دانسته شده برتری دارد، اما مواردی که ممکن است فرزندخواندگی ساده پایان یابد، تحت عنوان دلایل مهم و موجه محدود شده است. نقض جدی وظایف تحمیل شده به واسطه فرزندخواندگی یا رفتار ناشایست والدین، از جمله اعمال خشونت‌آمیز، سرقت، تحقیر، آزار جنسی و از این قبیل، نمونه‌هایی از دلایل موجه است که ممکن است موجب صدور حکم پایان یافتن فرزندخواندگی توسط دادگاه شود،^{۴۶} اما توافق طرفین بر پایان یافتن فرزندخواندگی به دلیل عدم تمایل عاطفی یا روحی، دلایل موجه و مهم دانسته نمی‌شود.

در نظام حقوقی فرانسه و انگلستان، توجه نداشتن قانونگذار به توافق طرفین در این امر، منجر به عدم انجام وظایف قانونی طرفین می‌شود و چه بسا منجر به ایجاد ضررهای فاحش مانند اذیت و آزار کودک شود که با حفظ منافع عالی کودک که مبنای اصلی ایجاد فرزندخواندگی است، در تضاد است. همچنین وقتی به رغم عدم تمایل روحی، پذیرندگان به

43. Le code civil des français, 359.

44. Le code civil des français, 370.

45. Emmanuelle Labandibar, "annuler adoption," accessed October 3, 2022, <http://lacan-avocat.com/faire-annuler-une-adoption/>.

46. Aude du Parc, "La Révocation De L'adoption Simple," accessed October 3, 2022, <https://www.village-justice.com/articles/revocation-adoption-simple,31734.html>.

پرداخت نفقه و هزینه‌ها و تحمل مسئولیت‌های متعدد فرزندخوانده مجبور باشند و فرزندخوانده نیز خود را از آنان ندانسته و تمایلی به زندگی با آنان نداشته باشد، تنش‌های مادی و معنوی ایجاد می‌شود و کرامت کودک را که حفظ آن مبنای اصلی فرزندخواندگی است، از بین می‌برد.

در حقوق ایران، در صورتی که پذیرندگان و فرد تحت سرپرستی، پس از رسیدن به سن رشد، در پایان دادن به سرپرستی توافق کنند، می‌توانند مراتب را به دادگاه صالح اعلام کنند و دادگاه نیز با اخذ نظر مشورتی، درباره صدور حکم پایان یافتن سرپرستی تصمیم می‌گیرد.^{۴۷}

۲-۳. حکم پایان فرزندخواندگی و سرپرستی به درخواست یک طرف

گفته شد که در نظام‌های حقوقی فرانسه، انگلستان و ایران، فرزندخواندگی و سرپرستی کودک با صدور حکم دادگاه به فرزندپذیرندگان داده می‌شود. با وجود این، حفظ منافع عالی کودک ایجاب می‌کند نهادهای حمایتی، نظارت کامل و دقیقی بر روند فرزندخواندگی و سرپرستی داشته باشند. حال ضمانت اجرای رعایت مقررات قانونی و شروط واگذاری فرزندخواندگی و سرپرستی توسط فرزندپذیرندگان چیست؟ آیا آنان حتی در صورت رعایت نکردن وظایف قانونی و حفظ منافع کودک، به فرزندخواندگی و سرپرستی ادامه خواهند داد؟ از سوی دیگر، چنانچه کودک دارای سوءرفتار غیرقابل تحمل باشد و فرزندپذیرندگان یا سرپرستان یا یکی از آنان نتوانند شرایط موجود را تحمل کنند، یا شرایطی برای فرزندپذیرندگان ایجاد شود که از عهده نگهداری و پرداخت هزینه‌های مالی کودک برنمایند، آیا امکان درخواست پایان یافتن فرزندخواندگی برای آنان وجود دارد؟ علاوه بر این موارد، وقتی کودک پس از رسیدن به سن رشد تمایلی نداشته باشد که رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی ادامه یابد، آیا می‌تواند از دادگاه صدور حکم لغو فرزندخواندگی و سرپرستی را درخواست کند؟ و مورد آخر زمانی است که والدین خونی کودک از دادگاه درخواست لغو و پایان یافتن حکم فرزندخواندگی و سرپرستی کودک را داشته باشند. معمولاً وقتی این درخواست از سوی والدین بیولوژیکی کودک مطرح می‌شود که شرایط آنان تغییر پیدا کرده باشد یا رابطه خونی آنان با کودک خود، پس از صدور حکم فرزندخواندگی و سرپرستی آشکار شده باشد. البته ممکن است به واسطه علل دیگری نیز این درخواست از سوی والدین خونی کودک صورت پذیرد. پاسخ این سؤالات در هریک از نظام‌های حقوقی انگلستان، فرانسه و ایران متفاوت است.

۴۷. قانون حمایت از کودکان بی سرپرست، ماده ۲۴.

نظام حقوقی انگلستان، در تأیید دائمی بودن فرزندخواندگی، چنین استدلال کرده است که این احتمال که کودک یا والدین خونی او بتوانند متعاقباً اعتبار حکم فرزندخواندگی را به چالش بکشند و یا آن را لغو کنند، تأثیر نامطلوب چشمگیری بر تعداد پذیرندگان احتمالی دارد. اگر پذیرندگان احتمالی فکر کنند که ممکن است حتی در شرایط محدود، پس از صدور حکم فرزندخواندگی، کودک خود را با درخواست دیگری از دست بدهند، دیگر کسی درخواست پذیرش کودکی را نخواهد داد. بر این اساس، دادگاه انگلستان عمده‌تاً درخواست لغو و پایان دادن به فرزندخواندگی را نمی‌پذیرد. برای مثال، در یک پرونده قضایی که مربوط به سه کودک از یک خانواده بود، به دنبال صدمات جسمی که یکی از کودکان متحمل شده بود، به فرزندخواندگی بدون توافق پذیرفته شدند. پس از این که یکی از کودکان به دلیل شکستگی‌هایی که در آن زمان تصور می‌شد تصادفی نبوده است در بیمارستان بستری شد، مقامات محلی اقداماتی را برای مراقبت از هر سه کودک آغاز کردند و متعاقباً برخلاف میل والدینشان آنان را به فرزندخواندگی واگذار نمودند. آنان دو کودک را به یک خانواده و سومی را به خانواده دیگری سپردند. اما پس از تولد فرزند چهارم این زوج، مشخص شد علت احتمالی شکستگی کودک قبلی آنان، کمبود آهن ناشی از کمبود ویتامین در شیرخشک حاوی سویا بوده است، نه آسیب عمدی. والدین با ضمیمه کردن شواهد و نظر کارشناسان، از دادگاه درخواست کردند حکم فرزندخواندگی سه فرزند بزرگشان لغو شود. آنان می‌خواستند فرزندان خود را برگردانند، اما دادگاه به دلیل حفظ سیاست عمومی، از صدور حکم لغو فرزندخواندگی قبلی امتناع کرد. دادگاه چنین استدلال آورد: اگر پذیرندگان احتمالی فکر کنند که والدین طبیعی می‌توانند حتی در شرایط محدود، پس از صدور حکم فرزندخواندگی بازگشت فرزند را درخواست کنند، این امر می‌تواند بر تعداد افرادی که به عنوان پذیرنده درخواست فرزندی کودکی را دارند، تأثیر شگرفی داشته باشد.^{۴۸} با این حال، در موارد بسیار محدود و نادر، امکان لغو و پایان دادن به فرزندخواندگی وجود دارد. این موارد به قدری محدود است که نمی‌تواند تلقی دائمی بودن فرزندخواندگی را از بین ببرد. به عنوان مثال، در یک پرونده قضایی، یک دختر ۱۴ ساله موفق شد دادگاه را بر صدور حکم لغو فرزندخواندگی خود متقاعد کند. این دختر در سن چهار سالگی توسط آقا و خانمی به فرزندی پذیرفته شد. دو سال بعد آنان او را فرستادند تا با پدر و مادرشان در غنا زندگی کند. او در مدارک خود اظهار داشت که در آنجا مورد آزار بسیاری از سوی خانواده آنان قرار گرفته است. او در سال ۲۰۱۴ به بریتانیا بازگشت و با مادر خونی خود زندگی کرد. به نظر می‌رسید که پذیرندگانش تا حد زیادی از

48. Marchant-Daisley and Moghadas, "Cambridge family law practice".

او دست شسته بودند و او همچنان از آنان می‌ترسید، زیرا با این که از درخواست دخترخوانده خود آگاه بودند، در روند رسیدگی شرکت نکردند. او از دادگاه خواست که حکم فرزندخواندگی اش را لغو کند و روابط قانونی او را با خانواده بیولوژیکی اش بازگرداند و به او اجازه دهد نام خانوادگی خود را مطابق با نام خانوادگی مادرش تغییر دهد. قاضی پرونده این مورد را بسیار استثنایی دانست و با بیان این نکته که این دختر، دوران کودکی آشفته و آزاردهنده‌ای داشته‌است، اذعان کرد شایستگی و انگیزه رسیدن به آرزوی دختر در پیوستن به خانواده اش را می‌داند و نگرانی او از پایمال شدن حقوقش بجاست. بنابراین استدلال را به نفع لغو فرزندخواندگی دانست و ملاحظات سیاست عمومی حمایت از فرزندخواندگی را نادیده گرفت.^{۴۹} علی‌رغم وجود این موارد خاص، همچنان یکی از نگرانی‌ها و مشکلات فرزندخواندگی در نظام حقوقی انگلستان، عدم امکان لغو و پایان دادن به آن است.

در حقوق فرانسه، به والدین خونی فرصتی داده نشده‌است که دادخواست پایان یافتن فرزندخواندگی فرزند بیولوژیکی خویش را ارائه دهند، چراکه مطابق با سیاست عمومی فرانسه، لغو و پایان فرزندخواندگی امری استثنایی است. محدودیت‌هایی که برای پایان دادن به فرزندخواندگی، در نظام حقوقی فرانسه وجود دارد، نه تنها با حفظ منافع برتر کودک و خانواده او در تضاد است، که در موارد بسیاری مشکل ساز خواهد بود. برای مثال، با صدور حکم فرزندخواندگی، کودک بی‌سرپرستی که والدین خود را گم کرده‌است، توسط دادگاه به خانواده‌ای داده می‌شود. پس از گذشت چند سال، پدر و مادر او، فرزند خود را پیدا می‌کنند، اما به جهت رعایت سیاست عمومی جامعه نمی‌توانند دادخواست لغو فرزندخواندگی فرزند خویش را در دادگاه مطرح کنند. در موردی دیگر، خانواده‌ای کودکی را به فرزندگی گرفتند، اما فرزندخوانده هیچ علاقه‌ای به خانواده جدید خود نشان نداد و آنان را به عنوان پدر و مادر خویش قبول نکرد. او پس از رسیدن به سن بلوغ، تنها برای اخذ حقوق خود به خانواده پذیرنده مراجعه می‌کند. اما خانواده پذیرنده امکان تقاضای لغو فرزندخواندگی را ندارند، زیرا دادگاه دلیل آنان را موجه نمی‌داند.^{۵۰}

در نظام حقوقی ایران، همگام با شریعت اسلام و برخلاف حقوق فرانسه و انگلستان، با صدور حکم سرپرستی، رابطه‌ای میان سرپرست و کودک ایجاد می‌شود که به رغم اقتضای طولانی بودن آن، ابدی نیست. زیرا اولاً مطابق با ماده ۲۲ قانون حمایت از کودکان و

49. Marchant-Daisley and Moghadas, "Cambridge family law practice".

50. Labandibar, "annuler adoption".

نوجوانان بی سرپرست و بدسرپرست، نسب بیولوژیکی کودک مورد سرپرستی حفظ شده و رابطه او قطع نمی‌شود. در این ماده آمده است: «اداره ثبت احوال مکلف است... در قسمت توضیحات، مفاد حکم سرپرستی و نام و نام خانوادگی والدین واقعی وی را، در صورت مشخص بودن، قید نماید.» علاوه بر این، مطابق با تبصره ۱ و ۲ ماده مذکور، «اداره ثبت احوال مکلف است سوابق هویت و نسبت واقعی طفل را در پرونده وی حفظ نماید.» و «کودک یا نوجوان تحت سرپرستی می‌تواند پس از رسیدن به سن هجده سالگی، صدور شناسنامه جدیدی را برای خود با درج نام والدین واقعی در صورت معلوم بودن، یا نام خانوادگی مورد نظر وی، در صورت معلوم نبودن نام والدین واقعی، از اداره ثبت احوال درخواست نماید.» این اقدام قانونگذار که هماهنگ با نظام حقوقی اسلام است، به این موضوع اشاره دارد که سرپرستی امر ابدی نیست و ممکن است به درخواست والدین خونی یا خود کودک پس از رسیدن به سن رشد، به پایان برسد.

ثانیاً در موارد متعددی، امکان پایان دادن به رابطه مذکور وجود دارد. این موارد مطابق با مواد ۲۴ و ۲۵ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی سرپرست و بدسرپرست عبارت است از: الف) چنانچه مدعی العموم یا سازمان بهزیستی ضرورت پایان دادن به حکم سرپرستی را احراز نمایند، مراتب را به دادگاه اطلاع می‌دهد. دادگاه نیز با در نظر گرفتن منافع عالی کودک، در صورت لزوم، حکم پایان دادن به سرپرستی را صادر می‌کند. ب) چنانچه شرایط مندرج در ماده ۶ قانون حمایت از کودکان بی سرپرست و بدسرپرست که برای درخواست کنندگان سرپرستی شمرده شده است، از بین رود، ممکن است حکم سرپرستی با اخذ نظر کارشناس توسط دادگاه به پایان برسد. ج) در صورتی که سوء رفتار کودک یا نوجوان برای هریک از سرپرستان غیر قابل تحمل باشد، با تقاضای آنان امکان صدور حکم لغو سرپرستی توسط دادگاه وجود دارد. د) دادگاه می‌تواند مستند به توافق کودک پس از رسیدن به سن رشد با سرپرستانش، حکم پایان دادن به سرپرستی را صادر کند. ه) در صورت مشخص شدن پدر یا مادر یا جد پدری کودک یا نوجوان و یا وصی منصوب از سوی ولی قهری، در صورتی که صلاحیت لازم برای سرپرستی را، ولو با ضم امین یا ناظر از سوی دادگاه دارا باشند، دادگاه می‌تواند حکم سرپرستی را لغو کند.

۴. قوانین کارآمد در صدور حکم پایان فرزندخواندگی و سرپرستی

اینک باید بررسی کرد که در موضوع پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی، کدام یک از

نظام‌های حقوقی فرانسه، انگلستان و ایران در تأمین منافع عالی کودکان موفق‌تر بوده‌اند؟ به‌طور قطع هیچ‌یک از نظام‌های حقوقی مزبور در نقطه صفر یا صد نیستند و لازم است برای تشخیص برترین عملکرد، بار دیگر به اصل حفظ منافع عالی کودک توجه شود و مقررات مربوط به پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی هریک از این نظام‌ها با آن سنجیده شود. در این مسیر باید توجه کرد که زمینه رشد و توسعه فرزندپذیری در کدام نظام حقوقی مهیاتر است، زیرا اگر پایان دادن به فرزندخواندگی و سرپرستی، با معضلات و مشکلات متعددی همراه باشد، از رشد کمی و کیفی آن کاسته می‌شود. در واقع این نگرانی برای پذیرندگان و کودکان به‌وجود می‌آید که چنانچه ایجاد رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی موفقیت‌آمیز نبود، چه باید کرد و چقدر باید هزینه داد؟

تاکنون دانسته شد که در حقوق انگلستان، رابطه فرزندخواندگی ممکن است به‌رغم مخالفت اراده کودک و والدین بیولوژیکی او به‌صورت ابدی ایجاد شود. با ایجاد این رابطه، کلیه حقوق طبیعی که به‌خواست خالق هستی به کودک اعطا شده‌است، از او سلب می‌شود. غافل از این‌که هیچ‌گاه حکم دادگاه به مثابه اراده تکوینی الهی نیست و چنین جایگاهی ندارد که حقوقی را که به اراده الهی برای انسان در نظر گرفته شده، از او سلب کند. البته یادآوری این نکته ضروری است که در حقوق انگلستان، به‌رغم دائمی بودن فرزندخواندگی، امکان لغو آن در موارد بسیار محدود وجود دارد. این عملکرد متناقض نشان می‌دهد قانونگذار این نظام حقوقی بر ناکارآمد بودن قوانین فرزندخواندگی‌اش اقرار دارد. کاهش کمی فرزندخواندگی در حقوق انگلستان و تبدیل شدن درخواست‌های فرزندپذیری به قیمومت ویژه، نشانه دیگری از عدم توفیق است که در پی تدوین قوانین متناقض فرزندخواندگی، دامان حقوق انگلستان را گرفته است.^{۵۱}

در حقوق فرانسه، بنای اولی و اصلی قانونگذار بر عدم لغو فرزندخواندگی است، زیرا فرزندخواندگی کامل رابطه ابدی و غیرقابل فسخ است،^{۵۲} اگرچه برخلاف منافع کودکان باشد و حقوق اولیه کودک نیز تأمین نگردد. در فرزندخواندگی ساده نیز بنای قانونگذار بر حفظ و ابدی بودن چنین رابطه‌ای است، زیرا امکان اثبات دلایل موجه برای لغو فرزندخواندگی ساده، در حقوق فرانسه به قدری مشکل است که عملاً در بسیاری از پرونده‌ها، امیدی به لغو

51. "Revoke or discharge," accessed October 3, 2022,

<https://www.familycourtsupport.social/template-opposerevoke-adoption>.

52. Le code civil des français, 359.

فرزندخواندگی ساده نیز وجود ندارد. از این رو مهم‌ترین پرسش خانواده‌های دارای رابطه فرزندخواندگی ساده این است که چه راهی برای خلاصی از این رابطه وجود دارد؟^{۵۳} همچنین لغو فرزندخواندگی ساده، مستلزم هزینه و سپری شدن زمان بسیاری است و این نکته رضایت خانواده‌ها را برای پذیرش فرزندخوانده و ایجاد رابطه فرزندخواندگی تحت تأثیر قرار می‌دهد.

در نهایت می‌توان گفت که در موضوع پایان دادن به فرزندخواندگی، در حقوق فرانسه نیز، اولاً منافع و حقوق کودکان به‌طور کامل لحاظ نشده‌است و این یکی از عوامل کاهش درخواست فرزندپذیری در فرانسه است. ثانیاً به‌خاطر مسائلی مانند شناسایی موارد محدود برای درخواست پایان دادن به فرزندخواندگی، و سخت‌گیری‌های قضایی در شناسایی دلایل موجه لغو فرزندخواندگی ساده، در بسیاری از موارد ناکارآمد و ناموفق فرزندخواندگی، امکان احیای حقوق و تأمین منافع کودکان وجود ندارد.

در حقوق ایران، اولاً به پیروی از نظام حقوقی اسلام، تنها نهاد سرپرستی مورد پذیرش قانونگذار ایران قرار گرفته‌است که نهادی غیردائم است. بنابراین تمام حقوقی که به اراده الهی به کودک اعطا شده، برای او محفوظ می‌ماند و چنانچه والدین حقیقی کودک که در زمان صدور حکم سرپرستی، مفقود بوده‌اند یا توانایی سرپرستی کودک خود را نداشته‌اند، کودک خود را بیابند یا توانایی نگهداری و سرپرستی کودک خود را به‌دست آورند، می‌توانند پایان دادن به حکم سرپرستی کودک خویش را از دادگاه تقاضا کنند و مجدداً سرپرستی او را به‌دست آورند. همچنین در مواقعی که کودک ولی قهری دارد، اما قادر به سرپرستی و حضانت کودک خود نیست، تنها «حق حضانت» به‌پذیرندگان کودک واگذار می‌شود. تمامی این نکات بیانگر آن است که حتی پس از صدور حکم سرپرستی، رابطه اصلی و اولیه کودک با والدین خود محفوظ می‌ماند. ثانیاً قانونگذار در حقوق ایران، موارد و اسبابی را که ممکن است موجب درخواست پایان دادن سرپرستی به دادگاه شود، با جامعیت بسزایی بیان کرده‌است.

اگرچه حقوق ایران، در حفظ منافع عالی کودک در موضوع پایان دادن به سرپرستی، از نظام‌های حقوقی دیگر موفقیت بیشتری کسب کرده‌است، اما می‌توان با اصلاح قوانین مرتبط، پذیرش سرپرستی را دوجندان کرد. زیرا در نظام حقوقی ایران، سرپرستی تنها با حکم دادگاه ایجاد می‌شود و به‌تبع آن تنها با صدور حکم دادگاه امکان پایان دادن به آن وجود دارد. بنابراین

53. Labandibar, "Annuler adoption".

ایجاد رابطه سرپرستی در حقوق ایران، همانند حقوق انگلستان و فرانسه، کاملاً از حوزه حقوق خصوصی خارج شده و وارد حوزه حقوق عمومی شده است. ورود کامل دولت در ایجاد رابطه سرپرستی، و خروج این نهاد از حقوق خصوصی سبب شده است هزینه‌ها و معضلات متعددی در این زمینه پدید آید و پس از آن نیز، پایان دادن سرپرستی، مستلزم سردرگمی و صرف وقت بسیار و هزینه گزاف باشد که هریک از این‌ها مانعی بر توسعه و رشد کمی و کیفی سرپرستی است. زیرا وقتی که پذیرندگان گمان کنند برای پذیرفتن کودک بی سرپرست و بدسرپرست، علاوه بر دادن تعهدات سنگین، باید وقت و هزینه بسیاری صرف کنند، یا چنانچه سرپرستی به هر دلیلی موفقیت‌آمیز نبود، تنها با صرف هزینه و وقت بسیار، امکان لغو آن از سوی دادگاه وجود خواهد داشت، یا آن‌که حکم سرپرستی، حتی پس از سپری شدن دوره‌هایی که در طول آن ممکن است رابطه عاطفی میان پذیرندگان و کودک برقرار شود، صادر نگردد، دیگر تمایلی به گرفتن کودک نداشته باشند. به نظر می‌رسد برای کاهش صدمات و موانع مذکور، باید ایجاد توافقی سرپرستی در قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی سرپرست و بدسرپرست گنجانده شود. البته این به آن معنا نیست که در مواردی که احتمال عدم رعایت منافع کودک می‌رود، امر سرپرستی با توافق طرفین پدید آید، بلکه اولاً در مواردی که ممکن است منافع کودک پایمال شود، تنها دادگاه مرجع صادرکننده حکم سرپرستی باشد. مثلاً زمانی که درخواست‌کنندگان سرپرستی کودک دارای شرایط درجه یک شغلی یا اعتباری نباشند، لازم باشد درخواست آنان توسط دادگاه به تفصیل بررسی شود. ثانیاً در مواردی هم که سرپرستی با توافق دو طرف ایجاد می‌شود، قانونگذار مقررات حمایتی‌ای را در نظر بگیرد که جنبه آمرانه دارد. لازم به ذکر است، این نوع سرپرستی باید به گونه‌ای طراحی شود که یا تحت عنوان فقهی امین حاکم قرار بگیرد، یا تنها در رابطه با تصدی حضانت و امور مدنی کودکان دارای ولی خاص اتفاق افتد و این به معنای سلب حق حضانت و ولایت والدین نباشد.

نتیجه

۱- عقل حکم می‌کند که کودکان و بزرگسالان دارای حقوقی برابرند و تبعیض میان آنان مصداق ظلم است. اما ناتوانی کودک در حفظ مصالح و منافع خویش مستلزم آن است که قانونگذار مطابق با بنای عقلا، تدابیری را در حمایت از کودکان به کار ببرد که تحت عنوان اصل «حفظ منافع عالی کودکان» در بسیاری از نظام‌های حقوقی شناسایی شده است. مطابق این اصل، باید در تمام مراحل حیات کودک، شرایط به گونه‌ای باشد که از مصالح و منافع

عالی او حمایت شود. یکی از این مراحل، وقتی است که رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی میان پذیرندگان و کودک ایجاد شده، اما موفقیت‌آمیز نیست یا منافع و مصالح کودک تأمین نمی‌گردد. اعمال اصل مذکور در این مواقع، با امکان لغو فرزندخواندگی و سرپرستی ممکن می‌شود.

۲- حفظ منافع عالی کودک در موضوع پایان دادن به رابطه فرزندخواندگی و سرپرستی، در حقوق ایران به نسبت حقوق انگلستان و فرانسه، به نحو مطلوبی رعایت شده است، زیرا زمانی که مصلحت و منفعت کودک اقتضای به پایان رسیدن سرپرستی را دارد، قانونگذار در حقوق ایران، موارد متعددی را شناسایی کرده است، از جمله درخواست یک جانبه کودک پس از رسیدن به سن بلوغ، درخواست والدین بیولوژیکی او، توافق طرفین و ... . اما در حقوق انگلستان، فرزندخواندگی رابطه ابدی و غیرقابل فسخ است و تنها در موارد بسیار ویژه و انگشت‌شمار که عدم لغو فرزندخواندگی به منزله نقض اساسی عدالت باشد، امکان صدور لغو فرزندخواندگی برای دادگاه وجود دارد. در حقوق فرانسه نیز، فرزندخواندگی کامل غیرقابل لغو است. فرزندخواندگی ساده نیز ابدی دانسته نشده، اما امکان لغو این نوع فرزندخواندگی تنها در مواقع موجه ممکن است و اصل اولی در این نظام حقوقی، غیرقابل لغو بودن فرزندخواندگی ساده است.

سیاهه منابع

الف- منابع فارسی:

- قرآن کریم
- امامی، اسدالله. *مطالعه تطبیقی نسب در حقوق ایران و فرانسه*. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۴۹.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. *مبسوط در ترمینولوژی حقوق*. تهران: گنج دانش، ۱۳۷۸.
- (دیکشنری پیاموز). دسترسی در ۹ آبان، ۱۴۰۱.
- https://dic.bamooz.com/fr/dictionary/w?word=r%C3%A9voquer#r%C3%A9voquer_verb_1
- صفائی، سید حسین، و اسدالله امامی. *مختصر حقوق خانواده*. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸.
- طاهری، حبیب‌الله. *حقوق مدنی*. جلد ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۴۱۸ ه.ق.
- عالمی طامه، حسن. *فرزندخواندگی در اسلام*. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۲.
- کاتوزیان، ناصر. *حقوق مدنی خانواده*. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۵.
- کاتوزیان، ناصر. *دوره مقدماتی حقوق مدنی*. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴.
- کاتوزیان، ناصر. *قواعد عمومی قراردادها*. تهران: گنج دانش، ۱۳۹۸.

ب- منابع عربی:

- ابن منظور افریقی، محمدبن مكرم. *لسان العرب*. العدد ۳، بیروت: النشر و التوزیع دار الفکر، ۱۴۱۴ ه.ق.
- نوری، حسین بن محمد تقی. *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. العدد ۲، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۸ ه.ق.

ج- منابع لاتین:

- Adoption and Children Act. 2002.
- Aude du Parc. "La Révocation De L'adoption Simple." Accessed October 3, 2022. <https://www.village-justice.com/articles/revocation-adoption-simple,31734.html>.
- Bean, Justice, Justice Baker, and Stephen Irwin. "by their children's guardian,(2021)." Accessed October 03, 2022. <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2021/1222.html>.

- Fenton-Glynn, Claire. *Adoption without consent*. London: King's College, 2015.
- Labandibar, Emmanuelle. "Faire annuler une adoption." Accessed October 03, 2022. <http://lacan-avocat.com/faire-annuler-une-adoption/>.
- Le code civil des Français.
- Lebreton, Gilles. "Le droit de l'enfant au respect de son «intérêt supérieur» Critique républicaine de la dérive individualiste du droit civil français." *Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux* 2 (2003): 77-86. <https://doi.org/10.4000/crdf.7717>.
- Marchant-Daisley, Gail, and Adam Moghadas. "Cambridge family law practice." Accessed October 03, 2022. <https://cflp.co.uk/un-adoption-is-that-possible/>.
- Marie Davey, Samantha. "The proportionality of non-consensual adoption in England and Wales under s52 (1) (b) of the Adoption and Children Act 2002." PhD diss., University of Essex, 2002.
- Mills, Brianna. Widener University Delaware Law School 4601 Concord Pike Wilmington, Delaware 19803 USA "The Dignity Rights Project Dignity in Action." Accessed October 2, 2022. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/RightsChild/Dignity_Rights_Project.pdf
- "Revoke or discharge." Accessed October 3, 2022. <https://www.familycourtsupport.social/template-opposerevoke-adoption>
- Sigurdson, Randi. "Children's Right to Respect for Their Human Dignity." Accessed October 03, 2022. <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004382817/BP000003.xml>